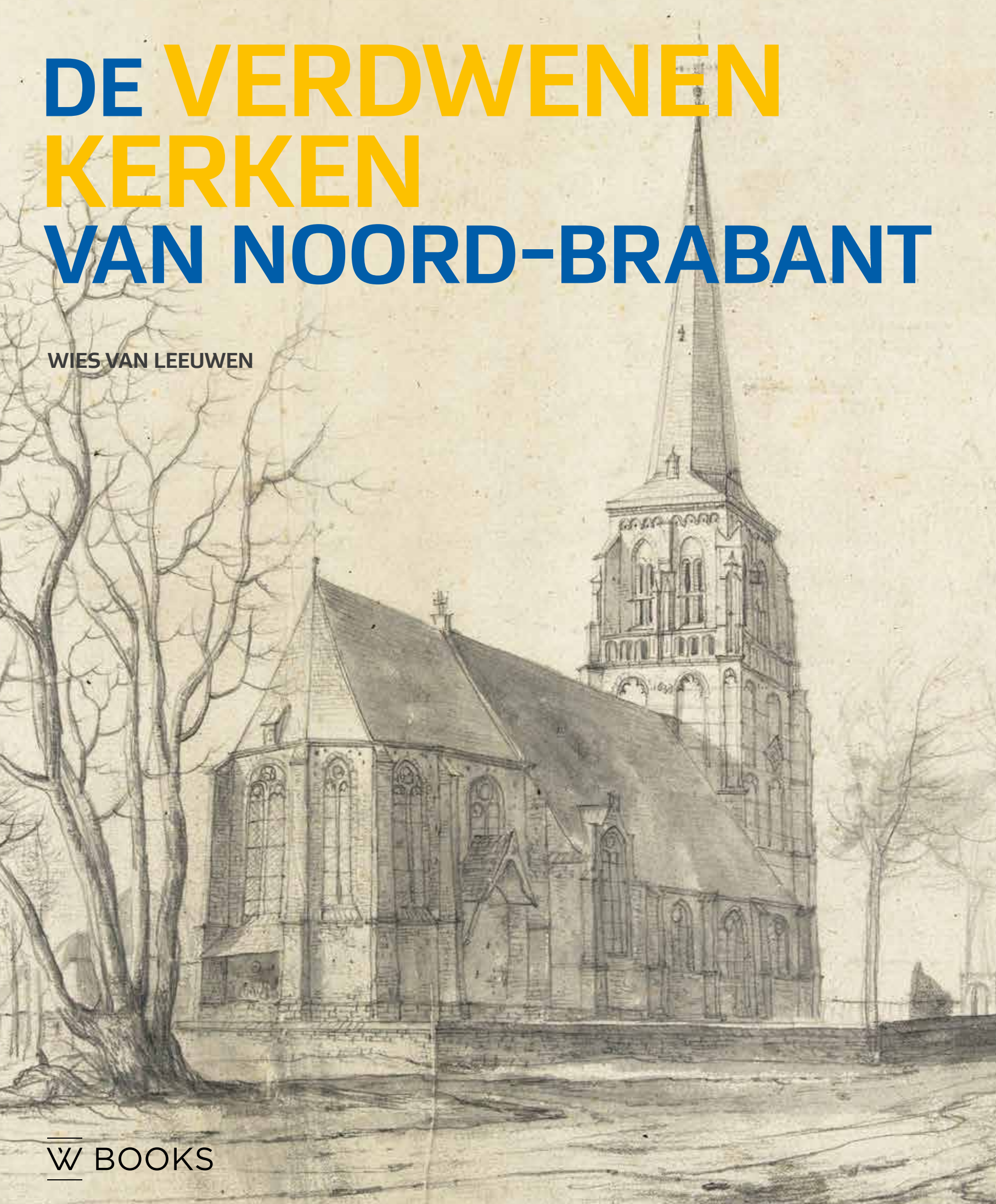

DE VERDWENEN KERKEN VAN NOORD-BRABANT

WIES VAN LEEUWEN

De in 1964, gesloopte kerk van Prinsenbeek.

Inhoud

Voorwoord | 5

1

**De lotgevallen van de Brabantse kerken
vanaf 1800** | 7

Sloop is van alle tijden, een trieste balans | 8

Een kerkenlandschap in de negentiende eeuw | 10

Middeleeuwse kerken in de twintigste eeuw | 21

Verguizing en sloop na 1945 | 28

Een band met het verleden | 31

2

**Beeld van een verdwenen
kerkenlandschap** | 33

3

**Verdwenen kerken van
Noord-Brabant vanaf 1800** | 107

Colofon | 128

De in 1856 gesloopte kerk van Mierlo.

Voorwoord

De provincie Noord-Brabant telt ruim zeshonderd kerkgebouwen. Deze vaak monumentale gebouwen nemen een belangrijke plaats in binnen de lokale en provinciale samenleving. Ze bepalen niet alleen het silhouet van stad of dorp, maar zijn ook van grote waarde voor de lokale of regionale gemeenschap. Kerken dienen als plaatsen van samenkomst: voor gebed en devotie, maar evenzeer voor het delen van vreugde en het gezamenlijk verwerken van verdriet. Daarnaast weerspiegelen deze bijzondere gebouwen maar liefst duizend jaar Brabantse architectuur- en kunstgeschiedenis. Ze getuigen bovendien van vele eeuwen religieus leven en van een voortdurend veranderende kerkelijke praxis binnen de Brabantse samenleving.

De in 2012 uitgegeven en weergaloos mooie bloemlezing *De 100 mooiste kerken van Noord-Brabant* van de hand van architectuurhistoricus dr. Wies van Leeuwen, fraai geïllustreerd met sfeervolle beelden van fotograaf Marc Bolsius, gaf hier een goed beeld van. Deze uitgave was een initiatief van de Stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur. De in 's-Hertogenbosch gevestigde Stichting ABC heeft zich ten doel gesteld de cultuurhistorische geschiedenis van 's-Hertogenbosch, Noord-Brabant en het voormalige hertogdom Brabant door middel van publicaties voor een breed publiek toegankelijk te maken.

Maar er bestaat ook een minder bekend 'schaduwbeeld' van kerkelijk Noord-Brabant, een verdwenen kerkenlandschap. Daarom nam de Stichting ABC ook het initiatief voor de uitgave van *De verdwenen kerken van Noord-Brabant*. Want in de loop der eeuwen gingen honderden kerken en kapellen verloren als gevolg van oorlogsgeweld, brand, storm en overstroming. Maar ook verwaarlozing en veranderende behoeften van parochies of kerkelijke gemeenten speelden een rol. De laatste vijftig jaar blijkt vooral ontkerkelijking en teruglopend kerkbezoek te leiden tot afbraak van kerkgebouwen. Al met al zijn in Noord-Brabant in de laatste twee eeuwen ongeveer 450 kerkgebouwen geheel of gedeeltelijk afgebroken.

Het is opnieuw te danken aan de expertise en speurzin van Wies van Leeuwen dat die vele verdwenen kerken in deze publicatie zichtbaar worden gemaakt, niet alleen in tekst, maar ook in zeer divers historisch beeldmateriaal. Het bestuur van de Stichting ABC is de auteur erkentelijk voor de grote ijver en het enthousiasme dat hij aan de dag legde bij de samenstelling van deze publicatie. Grote waardering ten slotte geldt de organisaties en particulieren die deze publicatie financieel mogelijk hebben gemaakt. Hun steun bleek onontbeerlijk bij de totstandkoming van deze bijzondere uitgave.

Bestuur
Stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur

- Silhouet van de Bredase binnenstad in 1908 met de Maria Hemelvaartkerk, de Barbarakathedraal, de Antoniuskerk en de Grote Kerk.

1

DE LOTGEVALLEN VAN DE BRABANTSE KERKEN VANAF 1800

Als achtjarige maakte ik in 1959 de afbraak mee van de kerk van Luyksgestel. Eeuwenoude muren vielen om, een berg van puin lag bij de Kerkstraat. Achter de behouden toren zie ik anno nu voor mijn geestesoog nog steeds de massa's van het gesloopte monument. Noord-Brabant is in mijn ogen een land van kerken, maar evenzeer een land van kerkelijke schijn-gestalten. In de dorpen en steden zijn de schimmen aanwezig van verloren monumenten. Zo domineren in 1908 nog vier kerken het silhouet van Breda. Nu zijn er nog twee over, de Antoniuskerk en de Grote Kerk. De Maria Hemelvaartkerk en de Barbarakathedraal zijn afgebroken, waardoor het stadsbeeld is verarmd en vervormd. Zo is de provincie vervuld van honderden middeleeuwse en latere kerksilhouetten. De fotografie en de tekenkunst kunnen hun gestalten weer oproepen. Rond 1800 zijn nog honderden middeleeuwse kerken aanwezig, een erfenis die nu grotendeels is verdwenen. Dat komt door de dynamiek van de katholieke herleving, door de stads- en dorpsontwikkeling, door brand, storm en oorlogsschade. Daarna zijn veel nieuwe kerken gebouwd in neoclassicistische en neogotische stijl. En voor en na de Tweede Wereldoorlog is er een nieuwe maar kortdurende bouw golf van ruime kerkgebouwen, die na korte tijd alweer te groot blijken te zijn. Gaat het lange tijd om vervanging door nieuwbouw, na 1960 verdwijnen kerken in toenemende mate definitief als gevolg van de ontkerkelijking. Voor kenners en onderzoekers vormen de verloren gegane kerken de contramal van de katholieke herleving van de negentiende en de twintigste eeuw.

Kenners kunnen de plekken aanwijzen waar deze gebouwen hebben gestaan. Een bewuste wandelaar ziet voor zijn geestesoog nog de ranke daktoren van de Cuyperskerk van Helmond, de schilderachtige kerken van Budel en Heeswijk of de kerktoren van Chaam. Op enkele plaatsen geeft een alleenstaande toren nog aan waar eens een kerk

heeft gestaan, elders duidt een moderne toren nog aan waar ooit een wederopbouwkerk stond. Deze gebouwen zijn ooit de spil geweest waar het leven in stad of dorp om draaide, ankerpunten van het dagelijks leven en bronnen van herinnering. Hun lotgevallen vertellen over de geschiedenis van een plek. Het is dan ook zinvol de herinnering aan deze gebouwen en hun verhalen weer op te roepen in woord en beeld. Een gesprek met Pierre Rutgers van het Prins Bernhard Cultuurfonds heeft mij gestimuleerd tot dit boek over verdwenen kerken. Jos van der Ven, de inmiddels overleden voorzitter van de Stichting ABC, is de uitdaging aangegaan. Het boek is een herinnering en een waarschuwing aan komende generaties. Immers: slopen kun je maar een keer!

In dit inleidend hoofdstuk beschrijf ik de lotgevallen van het Brabantse kerkenlandschap na 1800. Daarbij gaat het om dynamiek, om verandering en in een enkel geval om streven naar behoud. Ook recente ontwikkelingen krijgen natuurlijk aandacht, tegen de achtergrond van het gegeven dat in de komende decennia een groot aantal waardevolle kerken zijn huidige functie gaat verliezen. Het tweede deel van het boek geeft in foto en tekst een beeld van een verdwenen kerkenlandschap. Ruim 130 van de mooiste verloren kerken zijn geselecteerd, stuk voor stuk waardevolle en markante gebouwen waarvan goed beeldmateriaal beschikbaar is in de collecties van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de onvolprezen Brabant-Collectie. Het sluit af met een zo volledig mogelijk overzicht van de 450 kerken die na 1800 afgebroken of verwoest zijn. Vaak zonder discussie, zonder eerbied of mededogen voor eeuwenoude herinneringen. Om een dergelijke culturele erosie in de toekomst te voorkomen moeten we ons inspannen om waardevolle gebouwen hun functie en betekenis te laten behouden.

Sloop is van alle tijden, een trieste balans

Op 13 juli 1632 tekent Pieter Saenredam de Bossche Pieterskerk aan het Ortheneinde. Een rijke stadskerk met een geschilderd gewelf en een verfijnd gebeeldhouwd oksaal met orgel. Een interieur dat we nu als topmonument zouden koesteren. Het gebouw maakt kort na het bezoek van de tekenaar plaats voor het vrije schootsveld van de citadel. Alleen de preekstoel is bewaard gebleven. Gesloopt en verbouwd is er altijd al. In de middeleeuwen maken oude gebouwen plaats voor nieuwe, mooiere, prestigieuzere. Als gevolg van de Sint Elisabethsvloed verdrinken tientallen kerken in de Grote Waard. Tijdens de Reformatie worden kloosters opgeheven, afgebroken en hun gronden verkaveld. In de zeventiende en achttiende eeuw raken kerken in verval. Er zijn veel meer verliezen. De weidse Gertrudiskerk van Bergen op Zoom wordt in 1747 voor een groot deel verwoest tijdens het beleg van de stad. Na 1800 maken vervallen of te kleine kerken plaats voor nieuwbouw. Sommige kerken worden in tweehonderd jaar meer dan eens uitgebreid of vervangen. Na 1960 worden als gevolg van de secularisatie veel gebouwen gesloopt, zonder dat er nieuwe kerken voor in de plaats komen.

Het is goed de balans op te maken. Uit historische gronden, maar ook als waarschuwing. Tussen 1800 en 1900 zijn ongeveer 175 Brabantse kerken afgebroken, tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verdwijnen er nog 90. In 1944 en 1945 worden 59 kerken verwoest. Na 1945 zijn er tenslotte ongeveer 100 afgebroken. In totaal verdwijnen in de

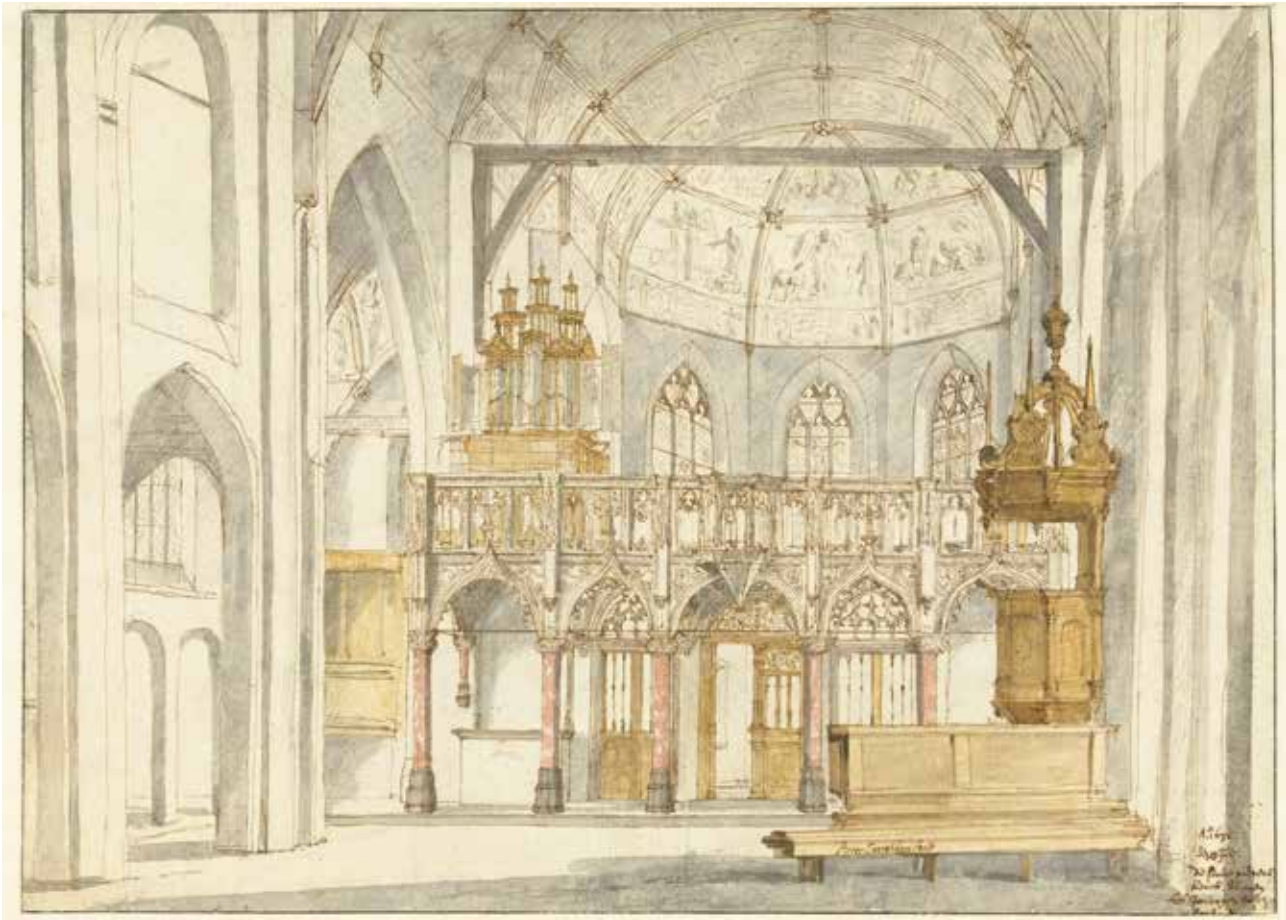
jaren na 1800 ongeveer 450 kerken en kapellen, gebouwen die vaak een grote betekenis hebben gehad als cultuurhistorisch en landschappelijk erfgoed. De kaalslag is het grootst onder de middeleeuwse kerken. Daarvan zijn er 180 geheel of gedeeltelijk afgebroken. Zeventiende- en achttiende-eeuwse kerken zijn betrekkelijk zeldzaam, daarvan zijn er 13 verloren gegaan. Daarnaast zijn om en nabij de 55 schuurkerken door nieuwbouw vervangen. Van de neoclassicistische en meer traditionele kerken uit de eerste helft van de negentiende eeuw, vaak aangeduid met de term waterstaatskerken, zijn er 56 gesloopt; van de neogotische en neoromaanse kerken 81. Uit het Interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, verdwenen 25 kerken en van de naoorlogse wederopbouw 43.

Niet alles wat verdween is onmisbaar, maar toch zijn tientallen gebouwen verloren gegaan, die nooit hadden mogen verdwijnen. Het lijkt soms welhaast doelbewuste vernielzucht of in elk geval bewuste onverschilligheid: de afbraak van mooi geproportioneerde dorpskerken als die van Lierop, Tongelre of Zundert, van gebouwen met een gecompliceerde bouwgeschiedenis in Budel en Maarheeze. Vandalisme is zeker het opblazen van de verfijnde dorpsstoren in Chaam en de afbraak van de neogotische Maria Hemelvaart in Breda en de neoclassicistische Bossche Pieterskerk. Onontkoombaar is de vraag waarom zoveel erfgoed vrijwel zonder discussie heeft kunnen verdwijnen. Zijn de Brabanders werkelijk zo nuchter, zo ongevoelig voor de historie?

Pieter Saenredam tekent in 1632 de Bossche Pieterskerk aan het Ortheneinde, een gaaf interieur met oksaal, orgel, glasramen en schilderijen.

Bergen op Zoom, de restanten van de Gertrudiskerk na beschietingen door de Franse belegeraars in 1747.

■ Deze laatgotische kerk werd in 1906 afgebroken. Het schip was al meer dan eens verbouwd, voor het laatst in de negentiende eeuw. De tekening van Jan de Beijer uit 1739 toont de oorspronkelijke steigeraten in het koor. Links van de kerk een bijzonder eenbeukig

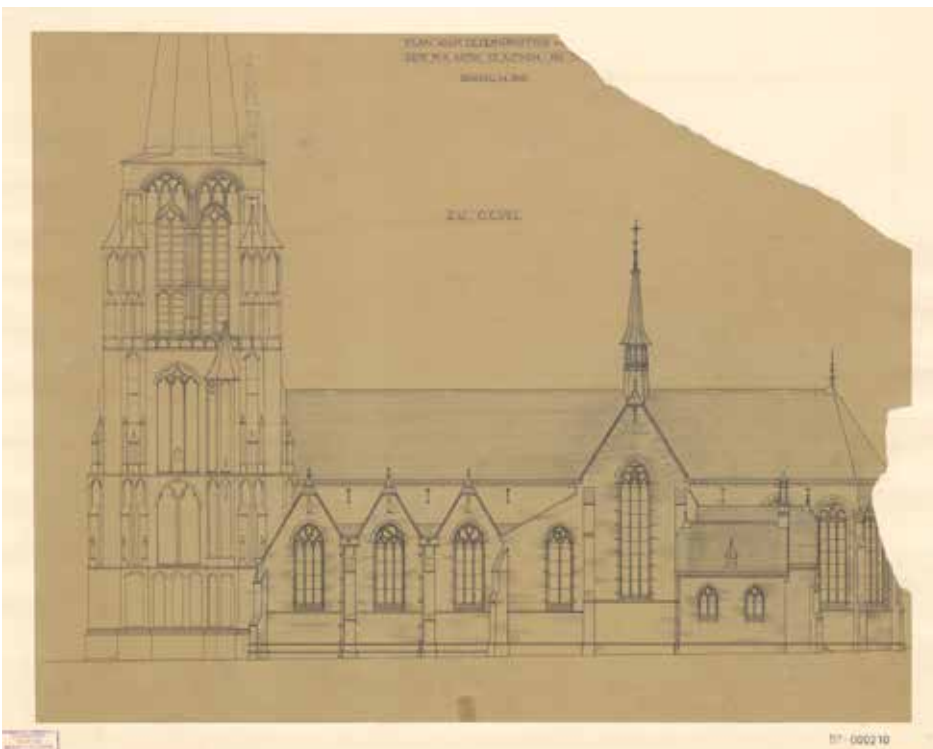
woonhuis. Kort voor de afbraak werd het gebouw gefotografeerd. Opvallend was de afwerking met gepleisterde en gewitte stucranden in de dagkanten van de ramen en langs de dakrand. Tijdens de afbraak werden de materialen blijkbaar zorgvuldig gescheiden.

■ De gotische kerk is in 1945 vrijwel helemaal verwoest. De laatste restanten zijn daarna afgebroken. Het schip was al eerder verdwenen, maar de tufstenen toren met latere bakstenen verhoging was duidelijk herkenbaar als een rond 1300 tot stand gekomen gebouw.

■ Van de laatgotische kerk bleef alleen de markante toren bewaard. Deze is na de oorlogsschade gerestaureerd. De kerk met de markante topgeveltjes in het schip maakte in 1909 plaats voor een grotere kerk van Joseph Cuypers en Jan Stuyt, die op zijn beurt in 1944 verwoest werd. Voor de afbraak toonde het gestucte interieur de oorspronkelijke houten tongewelven. De ruimte had neobarok meubilair uit de vroege negentiende eeuw en bankenblokken met deurtjes.

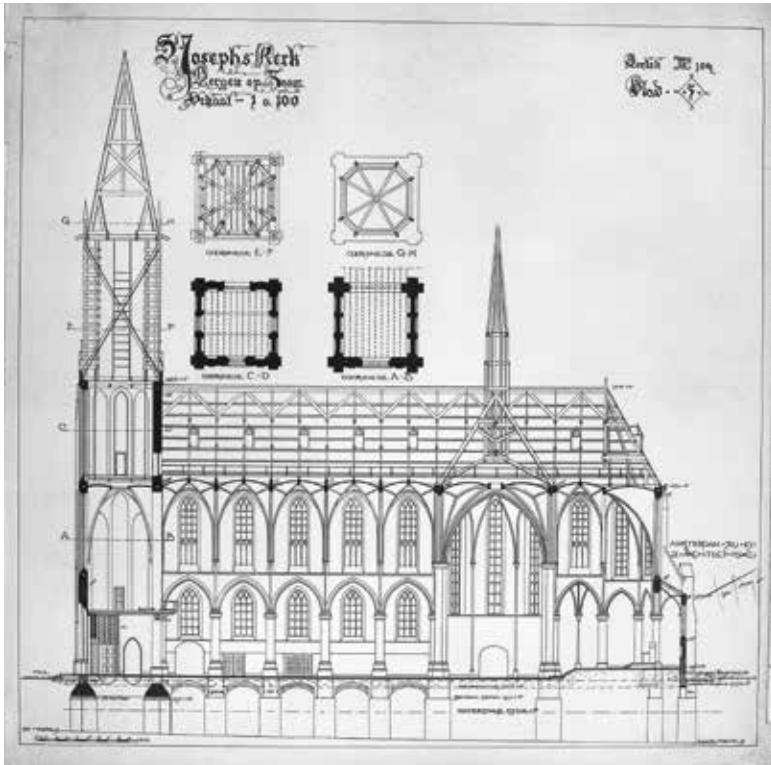
■ De ambitieuze pastoor Smits bouwde in 1896-1898 een nieuwe kerk ten westen van de oude. In 1900 werd de verbouwde kerk gesloopt. Het was de enige Brabantse kerktoren met een weergang. Er was decoratief witwerk in de spaarvelden onder de weergang. Helaas is dit bouwwerk ongedocumenteerd verloren gegaan.

■ Van het zaalkerkje resteert sinds de afbraak in 1912 alleen nog de toren, door de adviseur van het Rijk Adolph Mulder gewaardeerd als 'een fraaie dorpstoren'. Aan de binnenzijde van het muurwerk van de negentiende-eeuwse kerk waren nog gotische bogen zichtbaar, restanten van de oudere driebeukige kerk. Hoewel behoud mogelijk was geweest met nieuw voegwerk en dak, koos de kerkelijke gemeente toch voor nieuwbouw.

■ De in 1965 ingewijde kerk van Jan Strik was een van de laatste grote kerken, die in het Bossche bisdom werden gebouwd tijdens de naoorlogse wederopbouw. Uit de laatgotische kerk waren de calvariegroep, het orgel en de biechtstoelen overgeplaatst. De sobere ruimte met muren van betonsteen en baksteen was overzichtelijk door de ranke stalen kolommen. Duidelijk was dat de architect een overvloed aan zitplaatsen moest realiseren voor weinig geld. Na de sloop in 1994 is de oude kerk, intussen eigendom van de gemeente, weer in gebruik genomen. Alleen de toren resteert.

■ Jan Stuyt bouwde deze kerk in 1912-1913 in klassieke neogotische stijl. De architect had toen al ruime ervaring in vernieuwende variaties op romaans en gotiek. Vermoedelijk verkoos de bouw-pastoor toch de stijl van de middeleeuwen. De toren had een houten bovenbouw die na 1945 door een stenen opbouw was vervangen. De kerk is in 1972 afgebroken.

■ H.C. Vergouwen bouwde in 1905-1906 een ruime neogotische kerk, die in 1961 een voorgevel kreeg in een functionalistische stijl. Het gebouw bood met zijn brede middenschip een goed zicht op het altaar. Een echte volkskerk, met achter het hoogaltaar een galerij met neogotische beelden van alle martelaren van Gorkum. De kerk is in 1987 afgebroken.

PLAATS	KERK	SLOOP OF VERWOESTING	DATA BOUW OF VERBOUW
AALST	MARIA PRESENTATIE	1906	1840 VERBOUWD, 1865
AARLE (BEST)	ANNAKAPEL	1847	
AARLE (AARLE-RIXTEL)	SCHUURKERK	1844	1672
AARLE (AARLE-RIXTEL)	MARIA PRESENTATIE	1847	
ACHT	ANTONIUS ABTKAPEL		
ACHT	SCHUURKERK	1885	EIND 17E EEUW
ALMKERK	HERVORMDE KERK	1945	CA. 1300, 15E EEUW, 1645
ALPHEN	WILLIBRORDUS	1909	15E EN 16E EEUW
ALPHEN	WILLIBRORDUS	1944	1909-1910
ALPHEN	KAPEL	1830	
ASTEN	SCHUURKERK	1806	1672
ASTEN	MARIA PRESENTATIE	1900	1820 VERBOUWD, 1840
BAARDWIJK	HERVORMDE KERK	19E EEUW, 1912	
BAARDWIJK	CLEMENS	1897	1835-1836, 1868
BAARLE-NASSAU	O.L. VROUW VAN ALTIJDDURENDE BIJSTAND	1958	1877-1879
BAVEL	MARIA HEMELVAART	1887	
BEEK	MICHAEL	1791 KOOR, 1813	
BEEK	SCHUURKERK	1836	EIND 17E EEUW
BEEK	MICHAEL	1934	1834
BEERS	SCHUURKERK	1800	1672
BEERS	LAMBERTUS	1890	
BERGEIJK	PETRUS BANDEN	1994	1963-1965
BERGEN OP ZOOM	MARGRIETENKAPEL	CA. 1939	
BERGEN OP ZOOM	JOSEPH	1972	1912-1913
BERGEN OP ZOOM	MARTELAREN VAN GORKUM	1987	1905-1906, 1961
BERGHEM	SCHUURKERK	1800	1672
BERGHEM	WILLIBRORDUS	1848	
BERGHEM	WILLIBRORDUS	1899	1858
BERKEL	WILLIBRORDUSKAPEL	1910	1852 TOREN
BERLICUM	HERVORMDE KERK	1817, 1944	13E-16E EEUW
BERLICUM	PETRUS STOEL	1933, 1944 TOREN VERWOEST, 2015, 2016	1837, 1879 TOREN, 1932 UITBREIDING, TOREN 1952
BESOIJEN	MAAGD MARIA	1926	1851
BEST	SCHUURKERK	1795 WONINGEN	1672
BEST	ODULPHUS	1881	1819 VERGROOT
BEUGEN	SCHUURKERK	1799	1672
BEUGEN	MARIA HEMELVAART	1944	1875-1879 RESTAURATIE, 1933-1934
BLADEL	SCHUURKERK	1818	1672
BLADEL	PETRUS BANDEN	1879	
BLADEL	PETRUS BANDEN	1927	1879
BOEKEL	AGATHAKAPEL	1830	
BOEKEL	AGATHA	1925	1831
BOERDONK	SERVATIUSKAPEL	1869	
BORKEL	ANTONIUS ABTKAPEL	1844	
BORKEL	SCHUURKERK	1844	1672
BOSSCHENHOOFD	HEILIG HART VAN JEZUS	1928	1888
BOSSCHENHOOFD	HEILIG HART VAN JEZUS	1944	1927
BOXMEER	PETRUS	1944	15E EN 16E EEUW, 1885 UITBREIDING
BOXTEL	SCHUURKERK	1817	1672
BOXTEL	MARIA REGINA	2007	1959-1960
BREDA	MARKENDAALSE KERK	1849	

ARCHITECT

RESTANT

KARAKTERISERING

ARCHITECT	RESTANT	KARAKTERISERING
		EENBEUKIGE GOTISCHE KERK MET DAKRUITER
		DRIEBEUKIGE GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
	WONING	GOTISCHE KAPEL
		GOTISCH DWARSSCHIP EN KOOR, TUFSTENEN TOREN
	TOREN	DRIEBEUKIGE GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
JOSEPH CUYPERS, JAN STUYT		NEOGOTISCHE KRUISKERK
		EENBEUKIGE GOTISCHE KAPEL
		DRIEBEUKIGE GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
	TOREN	GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
		NEOCLASSICISTISCHE KERK
P. SOFFERS		DRIEBEUKIGE NEOROMAANSE KRUISKERK
		DRIEBEUKIGE GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
	TOREN	DRIEBEUKIGE GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
A. VAN GAAL		NEOCLASSICISTISCHE KERK
	TOREN	GOTISCHE KERK
J. STRIK	TOREN	ZAALKERK MET TOREN
		GOTISCHE KAPEL
JAN STUYT		NEOGOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
H.C. VERGOUWEN		NEOGOTISCHE KRUISKERK
	TOREN	GOTISCHE KERK
A. VAN VEGGEL		NEOGOTISCHE KRUISKERK
H.J. VAN TULDER TOREN	TOREN OMMETSELD	GOTISCHE KRUISKERK, NEOGOTISCHE TOREN
	KOOR	DRIEBEUKIGE GOTISCHE KERK, ROMAANSE TOREN
H.C. VAN DE LEUR TRANSEPT, J. STRIK TOREN		HALLENKERK, LATER VERBOUWD TOT KRUISKERK
		NEOCLASSICISTISCHE KERK
		DRIEBEUKIGE GOTISCHE KERK MET TOREN
P.J.H. CUYPERS UITBREIDING, H.C. VAN DE LEUR TRANSEPT	KOORSLUITING	DRIEBEUKIGE GOTISCHE KERK
	TOREN	EENBEUKIGE KERK MET TOREN
H. BEKKERS		DRIEBEUKIGE NEOGOTISCHE KRUISKERK
		DRIEBEUKIGE NEOCLASSICISTISCHE KERK
		EENBEUKIGE KAPEL
J.J. VAN LANGELAAR		
W. TE RIELE	SCHIP, KOOR	DRIEBEUKIGE KRUISKERK
A. TEPE UITBREIDING		GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN
J. STRIK	TOREN	ZAALKERK MET UITWENDIG STAALSKELET
		GOTISCHE KRUISKERK MET TOREN

Colofon

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m. Stichting ABC

Tekst

Wies van Leeuwen

Tekstredactie

Miriam van Leeuwen-Pilet

Vormgeving

Studio Stephan Lerou 's-Hertogenbosch

© 2017 WBOOKS

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2017.

ISBN 978 94 625 8210 1

NUR 693

 WBOOKS

Herkomst foto's

Auteur 13, 18l, 25o, 26, 27, 29b, 30, 36o, 41b, 41lo, 42lb, 44o, 45ro, 47lo, 48b, 49, 50, 54lb, 57ro, 61b, 70, 74rb, 77rb, 78b, 78ro, 80l, 83r, 84l, 84rb, 91o, 92b, 94lo, 96b, 100l, 104, 107
Bisdom 's-Hertogenbosch 11, 32, 80r,
Brabant-Collectie Tilburg University 12, 51, 53lb, 54r, 56o, 71b, 72lb, 73lo, 74lb, 74lo, 76r, 79l, 89lb, 98o
Het Nieuwe Instituut Rotterdam 60l
Het Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch 98b
Leo Hamelinck Dongen 47b
Particuliere collectie Eindhoven 91ro, 93rb
Ad Wolfs Adr.zn. 21
Regionaal Archief Tilburg 93o, 94b, 94ro
Reliwiki 40o
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2, 6, 9o, 10, 14, 15, 16, 17, 18r, 19, 20, 22, 23, 24, 25b, 33, 34, 35, 36b, 37, 38b, 39b, 40b, 41ro, 42r, 43ro, 44rb, 45, 46b, 47ro, 52b, 53rb, 54lo, 55, 57, 58, 59, 60r, 61o, 62, 63, 64r, 64o, 65, 66, 67, 68, 69, 71o, 72o, 75, 76l, 77lb, 78lo, 79r, 81, 82, 84l, 85, 86rb, 87, 88o, 89rb, 90, 91b, 93lb, 95o, 96o, 97, 99, 100r, 101o, 102b, 103o, 105, 106
Rijksmuseum Amsterdam 4, 9, 34rb, 38o, 39o, 43b, 46o, 48o, 49b, 52o, 53o, 56b, 68b, 73b, 73ro, 77o, 86lb, 86o, 88b, 89o, 92o, 95b, 101b, 102o, 103b, 106-107
Stadsarchief Breda 43lo, 44lb
Universiteit Utrecht Orgelarchief 84r
West-Brabants Archief 64lb

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door:

Ook verschenen bij WBOOKS

STICHTING ARCHEOLOGIE
 BOUWHISTORIE
 CULTUUR

DE VERDWENEN KERKEN VAN NOORD-BRABANT

'Het is je reinste moord', kopt dagblad *De Stem* bij het omverhalen van de spits van de Maria Hemelvaart in 1967. Het was niet de eerste en ook niet de laatste kerk die er viel. Na 1800 zijn in Noord-Brabant ruim 450 kerken afgebroken. Middeleeuws, neoclassicistisch, neogotisch en eigentijds. Hun verdwijning ging vaak gepaard met heftige emoties. De schimmen zijn de contramal van de katholieke herleving van de negentiende en de twintigste eeuw. Ook tekent de sloop de sluipende verdwijning van de traditionele religie uit onze samenleving. Dit boek wil de herinnering aan deze vaak zeer bijzondere gebouwen vasthouden. Ze zijn ooit de spil geweest waar het leven in stad of dorp om draaide, ankerpunten van het dagelijks leven en bronnen van herinnering. Hun lotgevallen vertellen over de geschiedenis van een plek. Het boek is een herinnering en een waarschuwing aan komende generaties. Immers: slopen kun je maar één keer!

